

Proses de Ponent

Josep Vallverdú

A large, elegant, black serif lowercase letter 'f' with a decorative flourish at the top and a small loop at the bottom.

F O N O L L

Juneda, 2023

Proses de Ponent va ser publicada per primera vegada per Edicions Destino el 1970. L'edició que presentem aquest 2023 parteix de l'edició del 2010 de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, i ha estat actualitzada d'acord amb la nova *Ortografia de l'Institut d'Estudis Catalans* (2016).

1a edició a l'Editorial Fonoll: març de 2023

© del text: Josep Vallverdú i Aixalà

© de les característiques d'aquesta edició: Editorial Fonoll

Disseny de la coberta: Arnau Torrente Capdevila

Disseny de l'interior: joanteixido.net

Maquetació: Núria Mirada (La Mirada Gràfica)

Assessorament lingüístic: Núria Garcia Caldés

Impressió: DC Plus Serveis Editorials

Editat per:

Editorial Fonoll, SL

C. Prat de la Riba, 128 · 25430 Juneda

www.editorialfonoll.cat

Dipòsit legal: L 51-2023

ISBN: 978-84-125364-6-1

Advertiment legal:

És rigorosament prohibida, sense l'autorització dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment, inclosos la reprografia i el tractament informàtic.

Amb el suport de:

Índex

13	Nota a la nova edició
15	Endreça a la deriva
19	Vaig bé per anar a la terra ferma?
29	Camino
35	L'Urgell, un galimaties
51	Ensumar la terra
55	La civilització de la imatge
63	El riu més llarg de Catalunya
91	A nivell de poble
99	Les coses que es belluguen
105	El codi morfològic del pagès
111	Viure a Barcelona
121	Lleida
131	Una mica segarreta
137	Sap molt de lletra
147	Segar i batre
159	Les boires
171	L'omissió acostumada
181	Anem a mercat
191	El camperol i el metge
199	La migdiada
205	L'aire de la terra
213	Crides i parades
223	Radiografies vilatanes
243	Soliloqui i <i>largo finale</i>

Per a Guillem Viladot

—Luego, ¿la vida mejor,
más honrada y más tranquila?
—Si el vicio no la aniquila,
es la del agricultor.
El trabajo da nobleza,
salud, alegría y calma.
¡Cuántos goces para el alma
tiene la Naturaleza!*

* D'una mena de catecisme de l'agricultura editat a Barcelona el 1895, i del qual feia una recensió emocionada la revista *La Hormiga de Oro*.

Nota a la nova edició

La present edició de *Proses de Ponent* retorna en primer pla una obra que van llegir amb profit els adults i els joves de 1970.

Les *Proses* eren allora un retrat i una crònica discursiva: com a retrat presentaven, a benefici especialment de la Catalunya Central i Oriental, les terres i la gent de Ponent, la Terra Ferma de Muntaner, més d'un terç de Catalunya. El Ponent estricte deixa de banda la muntanya, però engloba la franja aragonesa administrativament de parla catalana, i es concentra, diríem que amb deler i minuciositat, en les comarques circumdants de Lleida ciutat, les més agrícoles: Segrià, Noguera, Urgell i Pla d'Urgell, Garrigues i part de la Segarra.

Els canvis profunds operats després de la Guerra Civil en la pagesia, en els seus hàbits, en el seu esperit, s'estaven produint encara quan es redactava l'obra. Per això és una crònica discursiva, amable i amb puntes d'acidesa, del fer i del pensar de la gent ponentina. El pes i presència de la capital, escandalosa per la inexistència de poblacions importants fora de Lleida, és també adduïda al llarg del text.

L'obra ofereix capítols reflexius, analítics i crítics sobre la realitat de Ponent, i d'altres de més lleugers, que corresponen a quadres de costums, pràcticament heretats del segle XIX, amb l'auge dels mercats locals i de zona o comarca, descripció de tipus i de llocs. Continua essent un fitó en la prosa descriptiva que ha merescut el Ponent.

És un goig per a l'autor, davant les *Proses*, reveure el bellugueig de la seva gent i sentir les olors diverses de la vida comarcana precisament en l'any del seu centenari.

Josep Vallverdú
Balaguer, gener de 2023

Endreça a la deriva

Si havia d'enviar un missatge de naufrag necessitaria una garrafa. Perquè el recipient, en aquest cas, ha de contenir tot el llibre. El fet és que no tinc mar a l'abast de la mà i haig, tanmateix, de llançar l'ampolla a la deriva. El meu naufragi és terra endins, cap a ponent. Sortosament, aquí tenim grans rius, i, aleshores, tant se val que llanci la garrafa al Cinca com al Segre, o a qualsevulla de les Nogueres. I l'endreça és feta. Només, abans de llegir les proses que componen el volum, convindrà explicar un xic què vol dir el naufrag, quina és la seva ambició, fins a quin punt és lícit que el prenguin per honest dissertant i quan convé no veure en les planes del llibre més coses que les que hi hagi encabit.

El llibre és compost d'això que en diem proses d'assaig, però sense dogmatització ni tan sols profunditat. Un escepticisme de l'autor quant a les afirmacions massa taxatives l'ha ajudat a no petjar massa fort en alguna ocasió, a no intentar morir al peu de la muralla defensant-se com un heroi; sinó més aviat a passar arran d'unes realitats, recollint-ne la lluentor o l'opacitat manifestes en un moment donat.

Ponent, aquí, vol dir la terra occidental catalana del Principat, per contrast amb la zona de la costa, o abocada a la costa, de tendència marítima, d'atracció barcelonina. Això d'una banda; de l'altra, contrast també amb el Pirineu i el Prepirineu oriental, aquesta darrera zona definidora d'unes comarques que basculen seguint la línia del Ter i altres rius orientats a llevant. Ponent, aquí, fa referència a les terres orientades vers l'occident. Això, en la mentalitat històrica, era la terra ferma.

Els textos, doncs, fan primordialment referència a aquestes comarques occidentals, tan poc presents en la nostra literatura. Ara bé, no soc jo qui les hagi de descriure. De fet, però, consideracions entorn i sobre aquesta zona de la nostra terra constitueixen bona part del volum; però no pas això sol, car, pel fet d'ésser nat a la terra ferma, l'autor introdueix altres proses referides al conjunt total del país, a zones molt allunyades de l'occident, tal com les veu un home de terra endins o, si volíeu, un home de la Catalunya Nova. Aquest testimoni podrà tenir o no importància específica, ara ho hem de deixar suspès, això: el que és innegable és que, d'un llibre que se'n diu *Proses de Ponent*, una part no menyspreable correspondrà al sentit que prengui qualsevol cosa escrita a ponent, feta des d'aquí, des d'aquest sector tan allunyat d'unes realitats que molts prenen per generalitzadores, perquè Barcelona les ha divulgades tradicionalment, i que podem circumscriure al culturalisme, l'industrialisme, la marina i l'agrariisme de masia i aprisió. Res d'això no predomina a la terra ferma, i els dos darrers conceptes hi manquen totalment.

Per consegüent, aquest volum descriu, valora, ensuma, divulga i discuteix fragmentàriament unes terres ponentines i la seva gent; i alhora, quan no es refereix a aquelles terres, sinó a d'altres, haurà de reflectir la particular forma que l'autor té, no en tant que persona específica, sinó com a fill i habitant d'unes comarques, de contemplar les altres terres i d'explicar, a la seva manera —manera compartida bàsicament per altres homes dels seus meridians—, tot el país. Tant se val, doncs, proses de ponent com proses des de ponent. I em sembla que la cosa es va dibuixant prou entenedora.

La part descriptiva i actualment valorativa té el gruix més compacte en el volum: nogensmenys, hi he introduït també proses sargides amb records, fragments autobiogràfics que he considerat representatius; i, fins i tot, i altra vegada som a la descripció, presentacions de contrades allunyades de la terra ferma vistes a través del meu prisma particular.

Un predomini d'ambientació camperola discernible en les planes que segueixen és explicable per la pesant realitat de l'agricultura en el conjunt de les terres ponentines i l'escassa amenitat de la vida social i les seves manifestacions en els àmbits ciutadans. Francament declaro, endemés, que allò que els llibres no m'han ensenyat, o sigui el que he après de veritat i directament, ha estat producte de les meves llargues residències a pagès des que era menut i de la irreprimible tendència a viure-hi quan he estat gran.

Voldria esbandir del magí del lector el concepte de crònica d'un retall de terra, de calendari del poble nadiu, de la petita ciutat. La meva intenció és més abastadora, bé que modesta: voldria donar un testimoni del peculiar ritme de la vida en comarques occidentals, bàsicament agrícoles, ritme servit pel paisatge, la climatologia, per la incorporació de l'home als atuell generalitzadors, pel canvi generacional, per la presència de la dona, la incipient industrialització, el desvetllament cultural, tot inserit dins un marc històric i social que n'ha fet la Catalunya Nova. Però tot plegat, amb una aproximació literària, feta d'associacions, d'assaboriment de flaires, ritmes visuals, cadències temporals, música dels dies.

Avui que es porta tant l'assaig socioeconòmic, alguns esperaran de trobar-n'hi. Sé també que altres esperaran un llibre de proses refinades o salaces. Que els joves arrufaran el nas i titllaran el llibre de conservador, i reminiscent. Molt bé: només haig de declarar que l'únic no frustrat he estat jo. Jo, que he testimoniats a la meua particular manera, dins un temps que m'ha tocat de viure, i que és, precisament, el dels grans canvis, mentre passo la corda fluixa entre la joventut i la maduresa, i dic allò que veig i que he conegut i que m'ha penetrat, sense entravetar ningú ni enarbrar banderes revisionistes. Espectador aquietat, tímid, individual, molt clavats a la terra, sensible al vent, saturat de les recòndites bellesaes que he anat descobrint...

Egoista, diran els uns. Burgès, diran els altres. Pretensions, acusaran els de més enllà. Molt particularment preveig la reacció del jove inconformista, si és prou despistat per llegir aquesta prosa. Però, al cap i a la fi, tinc perfecte dret a llançar una ampolla a la deriva. Bé prou que en el text traspuaran els meus defectes personals, d'estil, de formació. Jo m'exposo, tu em critiques. Estem en paus.

Vaig bé per anar a la terra ferma?

Terres occidentals

La terra ferma ha estat molt de moda a la segona meitat del segle xx. El vell Muntaner va dir aquella frase tan repetida que «Barcelona és cap de la marina i Lleida en la terra ferma».

Què volia dir, Muntaner? En aquell temps les comunicacions eren difícils i, per bé que fos un xic més planer d'anar de Barcelona a Vic que no de Barcelona a Lleida, és evident que tot era prou complicat i incòmode. La terra ferma era una unitat que quedava lluny de Barcelona, que quedava lluny de la marina, també. La geografia ens dona una pauta que jo consideraria prou justa: la terra ferma és la Catalunya continental occidental. La Catalunya continental és, diuen els nostres geògrafs, l'ampla franja disposada de nord-est a sud-oest que, comprnent des de la segona cadena prelitoral cap a l'oest i del Prepirineu i la serralada transversal cap al sud, arriba fins a terres del Priorat i la Conca de Barberà. No solament això, sinó que caldrà delimitar-la per ponent, i aleshores hem de fixar, un xic matusserament, el Cinca. Indiscutiblement, l'Aragó que encara avui parla català pertany a la terra ferma.

D'aquesta terra ferma hi ha comarques que se senten atretes fortament per això que en diem el fenomen barceloní, i són les d'Igualada i Vic, i Berga. Però a l'oest d'aquestes comarques n'hi ha unes altres que ja no basculen vers Barcelona, i, en tot cas, els lligams que hi estableixen són de mena més distant, sobretot espiritualment.

D'aquesta zona que podem determinar des de la Segarra cap a ponent —recordem-ho, amb bona part de l'est d'Aragó—, la capital indiscutible és Lleida. Em penso que el cronista dels almogàvers pensava en aquesta delimitació. Però pensava també en tot un país, perquè la terra ferma ho és condicionada per una marina, i la marina condicionada per la terra ferma: són, doncs, complementàries i es necessiten. Sortosament.

Les terres occidentals, això que en diem terres lleidatanes, són com un altre país, en certa manera. Per als lleidatans podran ésser el melic del món, no hi ha dubte. Ara, resulta que la gent que a Catalunya ha escrit ho ha fet, comunament, des de Barcelona, han estat barcelonins o gironins o vallencs, o sigui gent de clima marítim, gent de la Catalunya costanera, que han considerat Lleida i els voltants del país com una altra terra. Per què?

Per la distància, segurament. Per l'allunyament espiritual, també. Per la consciència de la representativitat de Barcelona i de la Catalunya Vella.

I em trobo manejant un nou concepte: Catalunya Vella. Si el maniple amb cura, podrà donar-nos la clau, reblar la visió general del país tot atenent-ne les variants.

Catalunya Nova i Catalunya Vella

La Catalunya Vella era tota la Catalunya comtal. Aquesta Catalunya —procurarem de no dir cap heretgia— comprenia el Pirineu i la franja de la costa. Terra endins arribava tot just als límits de la Segarra i a la Conca de Tremp. Aquesta frontera tenia a l'una banda els cristians descendents dels carolingis i a l'altra els àrabs. La línia era tan ampla com vulgueu, a vegades hi havia moltes llegües de terra

de ningú, terreny sense altra realitat que els tributs que els comtes feien pagar als moros pel dret de passejar-hi...

Quan Ramon Berenguer IV va emprendre definitivament la conquesta de les dues grans ciutats de Lleida i Tortosa —més Mequinensa i Fraga, que tenien i tindrien llur importància—, no feu altre que rematar una operació molt ben preparada per Ramon Berenguer I, i no cal repetir coses que els nostres historiadors han explicat molt bé. Les terres conquerides foren la Catalunya Nova, la Catalunya que calia fer a imatge i semblança de la que havia començat a crear Carlemany i que havia tingut en Guifré i en Sunyer i els comtes dels Usatges els primers afaïçonadors.

D'entrada, doncs, hi havia un desfasament entre un país vell, cultivat i culturalitzat, amb fornals com Cuixà i Ripoll i Sant Pere de Roda, i un terreny suara pres als sarraïns que calia repoblar, que calia catalanitzar —el terme potser no era formulat, però la intenció hi era— i que calia incorporar al ritme de vida de la Catalunya existent.

Però fortes diferències socials, econòmiques i polítiques es dibuixaren des de bell començament entre un país i l'altre: eren els moments que les restes senyoriales a la manera feudal havien d'anar desapareixent, i els comtes reis aprofitaven l'ocasió per a reforçar els règims municipals, que serien per sempre addictes a la corona. De mica en mica Vic i Igualada comprarien llur alliberació de servitud senyorial —tant civil com eclesiàstica—, i com elles altres poblacions. Però Lleida i Tortosa són models de règim municipal que ja neix amb tan poques servituds senyoriales que gairebé pot afirmar-se que són ciutats reials de cap a peus. I, encara, això fora una diferència que el temps s'encarregaria d'esborrar, amb el progressiu alliberament de les altres ciutats que hem esmentat més amunt. És important que ara existeixi per primera vegada la possibilitat de crear un tros de país de cap i de nou: havia estat mentre

el país occidental estava ocupat pels sarraïns que s'havia estructurat la Catalunya Vella; ara la Nova, tot i que potser molta gent de la Vella l'hauria volguda emmotllar segons els esquemes coneguts, ho fou d'una manera diferent, tal com les circumstàncies ho manaren: amb menys dependència senyorial —per bé que al llarg dels anys els mals usos es deixaren sentir (i la concentració en mans de poques famílies en alguns punts)—; amb una estructuració d'explotació de la terra que ignorava l'aprisió i el parcel·lament en masos i es constituïa en poblats i en granges col·lectives sota el guiatge de monjos; i, per damunt de tot, que es lliurava a una intervenció política de nou encuny deixant de banda les inquietuds especulatives d'una cultura de la qual no sabia gran cosa. En terres occidentals les preocupacions foren el regiment municipal, el joc possible entre els furs d'Aragó, d'Osca i les cartes municipals autòctones, el sistema tributari i l'endegament de tota la vida social, l'absorció dels musulmans i jueus restants, els problemes emigratoris, que aviat es deixaren sentir... No pas la vida intel·lectual.

La terra ferma, que en tanta part coincidia amb la Catalunya Nova, centrava el seu ritme de vida diari entorn de Lleida, ciutat privilegiada com a centre de comunicacions, indiscutible lloc de pas per a anar de l'interior cap a la costa i de la muntanya cap a marina. Encara avui Lleida conserva aquestes característiques i es dedica a tractar la gent que hi passa com el que són: gent de pas. Encara avui no té lleures intel·lectuals, encara avui és un gresol, un mesclador, una plataforma. No ha descansat ni un instant al llarg de la història, no sap el que és asseure's a llegir.

L'home lleidatà

Encara em sembla sentir la veu de Vicens i Vives, en alguna conversa que hi havia tingut, dient i repetint que la síntesi històrica del país

que l'home corrent té és molt deformada per la deficient informació històrica, per l'exclusivitat gairebé total de l'angle d'enfocament dels autors dels llibres i per la passió que el lector mateix hi posa. Així, doncs, els catalans no tenim una idea realista, segons que sembla, de la nostra història: majorment aquesta història ha estat feta tenint en compte saludables i respectables figures engrescadores, grans reis i fins i tot grans famílies; resumint, persones «destacades» del conjunt. La nostra historiografia, altrament molt ben nodrida i noblement inspirada, ha tendit fins als temps darrers a basar-se sobretot en les gestes dels cabdills, en les lluites amb els altres pobles peninsulars, en la seguida d'heroïcitats viscudes per la nostra gent més representativa i, repeteixo, destacada. Pocs tempteigs han estat fets per escriure la història de tot el poble, els moviments migratoris, les grans crisis econòmiques, allò que, ben mirat, dona l'índex d'hemoglobina i de limfa dels pobles. Per exemple, no hem llegit cap història que doni a Lleida la justa importància que ha tingut històricament: la de configurar un tipus de català específic, complementari del de la Catalunya Vella. El lleidatà és un home nou, constantment nou, per tal com els despoblaments a la zona d'influència dels grans plans occidentals han estat un fenomen molt corrent al llarg dels segles. L'historiador Lladonosa, en les seves obres més recents, va encetant aquest tema important. La terra ferma seria, endemés de l'oposició física a la marina, la terra dels homes diferents, dels homes d'acció en una gran majoria, dels homes pobres també, de la gent que emigraven, de la sang nova que afluïa a la Catalunya Vella. Al seu treball, breu però cabdal, sota aquestes premisses, del llibre *Lleida, problema i realitat*, Lladonosa ens explica la seguida tràgica de despoblaments de Lleida ciutat, que l'han dessagnada cinc vegades d'una manera brutal en cinc-cents anys. A Lleida no hi ha, doncs, continuïtat, no hi pot haver tradició ciutadana, les grans famílies hi són en nombre migradíssim a partir de Felip V, el cens de ciutadans és fluctuant, els cabalers emigren a Barcelona, a les ciutats industrials, la immigració aragonesa és constant i, darrerament, la immigració de Castella la Vella.

Lleida, la capital

Aquesta és la capital de la terra ferma, de les terres occidentals. Capital indiscutible perquè en aquest sector és on es deixà sentir amb més vivesa la quadriculació provincial, precisament per l'absència de ciutats importants, dins l'àrea, altres que la mateixa Lleida. La Catalunya Nova és plena de pobles, alguns grans, però no té ciutats importants; en tot cas, algunes poblacions prou dignes són de mida petita, i llur creixement físic, en contrast amb Lleida, ha estat migrat, tot i fer-se perceptible darrerament.

Aquesta capital natural, Lleida, és, endemés, capital administrativa, i el fet que cap altra ciutat important no caigui dins el seu radi d'acció n'ha fet senyora i majora de tota la terra ferma. Això ja devia esdevenir-se, salvades les distàncies, diguem-ne morals, en temps de Ramon Muntaner; el qual, però, sospito que assignava la importància que tots veiem a Lleida, més pel fet de la seva situació estratègica de portal de l'Aragó i primer gran centre català per ponent que no pas per la seva importància demogràfica estricta.

Capital natural, per damunt de tot, reina dels plans de la Catalunya Nova: les terres més allunyades de Barcelona. Però capital d'una terra tradicionalment pobra, amb pobresa econòmica i pobresa cultural. Haurem d'agrair els esforços que fa Josep Lladonosa per exhumar figures lletraferides del temps de la Renaixença en terres lleidatanes; són, però, treballs d'amor perduts. L'ambient a Lleida i les terres veïnes no ha estat mai culturalista. La nostra esplendor cultural, endemés, ha tingut diversos moments crucials, culminants, presidits sempre, indefectiblement, pel que hom feia a Barcelona, normats pel gran cap i casal. Si res més es feia al Principat era en ciutats molt influïdes per Barcelona (Badalona, Sabadell, algun altre centre editorial de descongestió barcelonina).

Cultura i rellotge

Aquesta és la gran diferència entre la Catalunya Vella i la Catalunya Nova, diferència constant. La Catalunya Vella és una Catalunya més donada als fenòmens de tradició esteticista, als fenòmens literaris i culturals bàsics. No és debades, com hem dit i repetit, que fou allí on la tradició monàstica s'exercí en aquesta direcció, i els *scriptoria* de Ripoll en donen fe en data tan reculada com el segle x. La cort, endemés, residia a Barcelona en tot allò que feia referència a la secretaria reial, arxius, etc. Allò que els castellans en diuen els *ingenios de la Corte* vivien tots a Barcelona, perquè eren la gent que ostentaven càrrecs a Cancelleria, a la Diputació del General o a l'Audiència. No és possible d'imaginar Bernat Metge vivint a Lleida. A Lleida, a Cervera, a Solsona, hi podia viure algun cronista local, algun erudit anecdòticament interessant, i prou. I aquests, ja sabem com són *rarae aves* perquè no tenen al costat els corresponents corifeus, la gent refinada, docta o simplement esnob, que manté la literatura, l'assaig, l'erudició.

Un altre factor contribuí a l'aculturalització dels lleidatans, i fou el factor temps: la Catalunya Nova rebé aquest nom amb molta justícia, perquè era quelcom que s'incorporava al quefer comunitari amb tres-cents anys de retard: si fixem el segle ix com el de la configuració d'un país, certament discernible, sota Carlemany; i si els primers comtats són molt clarament definits al segle x, veurem com la terra de ponent és tota sota el domini sarraí, i lluny d'esdevenir un focus cultural és una terra de frontera que serveix, en el millor dels casos, de base de regateig, o de xantatge, entre cristians i musulmans. Els escassos cristians no islamitzats que hi havien restat, bé que respectats pels amos sarraïns, no tenien cap possibilitat d'organitzar-se socialment, políticament o culturalment. I eren tan pocs, endemés! Això és tan veritat que, quan el IV dels Ramon Berenguers conquereix les terres de ponent, ha de dur-hi gent del Solsonès i de muntanya per repoblar-les, per catalanitzar-les. Els descendents

d'aquests primers repobladors, estudiats ara ja molt metòdicament per Lladonosa, no s'hi queden, sinó que els avatars de la història els empenyen fora dels plans ponentins, i al seu torn són substituïts per muntanyencs de la Ribagorça i de l'Alt Urgell... Ultra arribar tard a la pàtria, les terres occidentals, amb la capital al front, es veuen molt sovint, sia per guerres, pestilències, altres calamitats o pel corrent de transvasament de població natural, molt buidades de pobladors. Ningú no pot afirmar que, sota aquestes premisses, fos possible de desenvolupar, dins aquell territori, una sostinguda acció cultural.

Un tercer aspecte cal considerar, encara: l'econòmic. Les terres occidentals presenten alguns grans triangles que són, de sempre, els de més baixa pluviometria del país. Afegim-hi l'extrema rigor del clima continental de la Depressió de l'Ebre i tindrem un factor determinant, fins a l'aparició, fa quatre dies, dels grans regadius, de la pobresa arreladíssima d'aquella gent que, llevat d'un moment industrial servit pels obradors medievals —i desaparegut sense remissió al segle XIV—, ha estat sempre una raça agricultora, pagesa, sotmesa a les rigors esmentades abans, i sense gaires possibilitats de millorament.

El cos social dels països occidentals del Principat ha estat mancat d'apetències intel·lectuals, artístiques, fins als nostres dies, perquè aquelles apetències són sempre fruit d'un mínim d'estabilitat social i econòmica. El pagès no ha fet estudiar els fills, en terres lleidatanes, fins fa quatre dies.

Algú pot, entre reticent i suficient, al·ludir la Universitat de Lleida. Certament, Lleida tingué la Universitat catalana de més llarga durada: des de 1300 fins a 1700. Ara, era una Universitat per a forasters, no pas per a lleidatans. N'hi estudiaven alguns, és clar, però sense incidir, a la terminació dels estudis, en la vida de la ciutat ni de les comarques. Pel que sabem, la Universitat de Lleida anà sempre curta de caixa; els professors, malgrat el pas per les càtedres d'alguna

figura cabdal, foren uns éssers grisos i tronats i, en el millor dels casos, sense eco damunt la població. I, la veritat (i a partir del segle XVI), la fal·lera d'abandonar la càtedra i anar-se'n en una altra banda faria arribar la Universitat al segle XVIII molt afeblida, tan curta de forces que gairebé la supressió fou un remei ideal.

Però tot això no explicaria del tot aquesta mancança de vida intel·lectual, particularment literària, a Lleida i rodals. Deu haver-hi quelcom més, possiblement quelcom que dona la terra i l'ambient, i l'aire, és a dir, un condicionament biològic. Jo m'arriscaria a dir que el lleidatà és biològicament negat per a les belles lletres. Ara, fins a quin punt aquesta asseveració es pot prendre al peu de la lletra, no ho sé.

Nogensmenys, l'índex de culturalització d'alguns lleidatans és elevat, i, com passa arreu, en tenim fins i tot d'instal·lats en universitats estrangeres, fent de professors. El lleidatà, naturalment, no és menys espavilat ni menys intel·ligent que els altres compatriotes: el que s'ha produït és una atonia cultural general en la capital, per l'aflux constant de pagesos, per la xarxa comercial fins ara nodrida, comarcalment parlant, de clientela un xic primitiva i que no posava cap conflicte de refinament ni en el tracte ni en l'essència mateixa de la transacció. I, ni cal dir-ho, també per la provisionalitat en què el sotraguejament històric ha col·locat el que en podríem dir ventall de possibilitats de sedimentació cultural en aquestes terres. Els estudiants comercials —elementals o mitjans— han predominat entre nosaltres, i molt sovint sense ulteriors plataformes de partida per a una incidència en la problemàtica general de la cultura catalana. Els escriptors han estat escassos, i tots ells formats a fora i residint-hi en la majoria dels casos. Els noms més recents ho palesen.

Un darrer factor d'allunyament del lleidatà del que en podríem dir atmosfera cultural en general ha estat el provincianisme inevitable i, en el nostre cas concret, cultivat intensament aquestes darreres

dècades. Provincialisme i provincianisme ja estudiats al llibre abans esmentat. Si el provincianisme és, per regla general, un comú denominador de mimetisme, en el cas de les terres catalanes, en produir-se, pren un sentit despersonalitzador, per tal com s'empelta, d'entrada, de provincialisme, i el darrer dels valors que cultiva són la llengua i l'esperit catalans, i condescendeix, a tot estirar, amb qualque foguerada d'encenalls folklòrics.

Lleida ciutat és l'únic mirall en què es contemplen moltes de les poblacions destacades del seu radi d'acció. És molt més possible de parlar de terres lleidatanes que no de terres tarragonines, per exemple, en tant que la denominació enclogui la presència, posem exemplar, de la capital del sector —província a part, naturalment. La terra ferma, empobrida durant segles, ressuscitada modernament gràcies als regatges i a la creació d'un fons de capital representat per les noves explotacions intensives, que han vist concentrar-se la dinàmica del sector humà en les terres planes de l'Urgell i el Segrià, però que, de retruc, ha vitalitzat també sectors de muntanya —fenomen de la llet i la fusta—, és aquesta ampla zona de l'occident que entra en la nostra escena històrica actual fidel a unes característiques molt definides: acció, acció i acció.

La transformació que s'està operant entre la pagesia és, per a l'ull alerta, evident, sorprenent i desbordant. Abans no s'esdevingui del tot, recollim aquest moment de canvi actual, aquesta convivència dels modes antics amb els moderns, provem d'intuir què s'amaga darrere un gest fatigat, darrere una riulla grassa, fins a quin punt cada moviment d'aquesta terra i d'aquesta gent té un tant de rèmora i inèrcia i un altre tant d'insinuació cara al futur.

Camino

Surto a les sis del matí, a peu, i emprenc el camí dels Plans. A tots els pobles hi ha una partida que se'n diu dels Plans, i que, generalment, sol ésser un terreny elevat, però de superfície horitzontal. En aquesta hora del matí hi ha alternatives de fresca i de calor: a vegades en un tombant de camí us sobta a la galta la mossegada entre enjogassada i malèvola del vent, o bé durant una bona estona sentiu, com la pell d'un gos, asproseta i càlida, la besada del sol. Ara, a l'estiu, el sol juga fort en aquestes terres de l'interior: veureu que a mig camí ja hi ha pagès que ha enllestit mitja jornada i torna a casa, silenciós, capcot, la passa lenta i compassada. No volen gaires tractes amb el sol, els pagesos: tota la fúria absorbent dels turistes, la insolació perpètua a què se sotmeten, ells no l'entenen. Ells, els pagesos, a l'hora de sembrar el panís ja estan colrats: són els sols i els vents de la sortida de l'hivern i de la primera primavera els que torren més. Tanmateix, una cosa és prendre el sol una estona cada dia i una altra entomar solellades tothora, dies i dies.

Una garsa alça el vol, feixuga, en diagonal. Que rarament veureu una garsa que faci un arc pel cel! La garsa vola rectilíniament, amb una decidida predilecció pels termes propers: és una bèstia mandrosa, que els pagesos odien i que els acompanya tota llur vida. La garsa es mereix un apartat que penso dedicar-li més endavant. De moment sapigueu que una garsa ha emprès el vol i segurament ha fet una visita al niu, que tindrà en un xop o un om de ben endins dels trossos.

A la dreta trobo un home que es passeja entre els fruiters. Es mira la blanquilla amb delectació, de tant en tant aixeca un braç poc o

molt arterioscleròtic i palpa una fulla del brot últim de la branca. Diríeu que ho fa mandrosament, desesmat. Res més lluny de la realitat: ho fa per veure si troba la goma repel·lent del pugó, que fora, a aquestes altures, una amenaça greu per a la fruita.

—Siau! —Siau! Matinegem molt.

—No; m'arribo a Pinell, a fer un tomb. Aquesta hora és la millor. Com pinta això de la pera?

—Pse... Quan sigui al camió ja veurem.

Entesos. L'home ha estat d'una claredat envejable. És la versió motoritzada de «quan sigui al sac i ben lligat». No canviarem mai. El pagès és partidari decidit de les frases a mig dir, del sobreentès, de les paraules onejants i imprecises, que són, en aquestes terres, una mostra sublim d'intel·ligència i, sobretot, de vivor. El més viu és el qui menys declara les seves intencions, el qui les veu venir, que remuga pels dintres i pensa tothora com passarà per home previsor. Un símbol d'aquesta saviesa previsor i malintencionada, que judica pel que veu i que no espera que ningú li parli clar, és reflectida en els tipus de *Don «Gonzalo»* o *l'orgull del gec*, de Llanas.

De forma que no estic assabentat del preu a què paguen la fruita a l'arbre, enguany, ni de les esperances acariciades pel pagès en qüestió.

—Doncs sí, com us deia, m'arribo a Pinell, que veurem l'ordi.

—Hi tens bona collita; l'altre dia hi vaig passar i... em va semblar, vaja..

—Home... regular. Ja sabem que aquestes coses...

—Sí, és clar.

He entrat al gremi. Tots dos quedem contents. Ningú no s'ha pronunciat decididament i tots dos hem respectat les regles del joc. Em sento feliç.

Encara unes granotes roten a la tolla. Entre els joncs, voleia un xit menudíssim. Agafo un roc i el rebato a l'aigua.

—Apa, que ja és de dia! —dic, mentre em tombo i faig adeu amb la mà a l'home. L'home no se n'adona, o ho fa veure, mentre reprèn el passeig entre els fruiters. Deu esperar algú, potser comprador, potser peritador.

Als pobles, hi sol haver peritadors, que sense tenir cap títol universitari ni tècnic, per la pràctica que posseeixen, calculen el volum de la collita imminent o aclareixen dubtes sobre servituds, passos, etc. És un espectacle, veure actuar un home d'aquests: se saben el terme de memòria, i la història de cada una de les finques, les vicissituds dels conreus a cada partida, els plets haguts i per haver, llurs causes i resultats, el rendiment mitjà per hectàrea, jornal i porca, i, amb una ullada reposada i misteriosa, calculen sense error la producció actual o la producció estimable en un any normal, «uns anys amb altres», us diran. Quan ve l'enginyer de l'agronòmica, ells l'acompanyen: quan dos propietaris discuteixen a propòsit d'un marge, unes fites o una espona, el peritador és cridat i dictamina els límits de les finques. El peritador us en contaria de tots els colors. Sol ésser un home conscient, escoltat i reverenciat i temut amb difícil unanimitat per tots els conveïns.

Les garses s'assemblen totes com gotes d'aigua. Aquesta que ara vola a uns vint metres de distància, és la mateixa d'abans? Potser sí. Totes tenen la mateixa forma de volar i es captaven amb una unanimitat de gestos i de moviments encara més absoluta que no ocorre amb els altres ocells. Hi ha pardals més nerviosos que altres, hi ha pinsans i merlots que tenen una certa personalitat. No rigueu: els qui han observat els ocells amb atenció saben què vull dir; ara: us asseguro que és impossible de distingir una garça d'una altra. Un dels gestos que tenen més uniformes i que, alhora, són més irritants, les garses, és el saltiró que fan. Les garses peonen molt poc: per

regla general fan uns saltets més aviat pesats, i mouen mentrestant el cap a banda i banda. Són el terror del pagès: és un animal absolutament malèfic. A l'hora que el panís ha de treure el caparró, quan és tan tendre, la garsa busca el grill del gra germinat, l'indret on la tija és encara blanca i rosada i té tant de germen com de planta feta. Hores i hores s'entreté a descavar les mates. És el temps que algun pagès, irritat, els ha ventat escopetada. Molt serà que després pugui convèncer els civils que ha disparat contra una garsa. Els civils, de tant de pes en aquestes terres, no s'entenen de raons: ells saben massa bé que és prou sovint que hom surt amb la perdiu engabiada a la recerca del perdigot incontinent.

Ara passo pel camí ramader; els ramats es mantenen en aquestes terres si fa no fa com un segle enrere. Hi ha termes que arrenden les herbes i amb això ingressen quantitats a vegades substancioses als ajuntaments: els camins del bestiar són els mateixos que eren al segle XVI, per posar un cas. I encara en conserven l'amplada. Els ramats no són, però, gaire grans. Hi ha temporades que viatgen a muntanya, però ja gairebé sempre en camions. La transhumància és un canvi d'aires, en definitiva, aconseguit amb totes les comoditats. El bestiar fa poc que hi ha passat, i ha deixat a terra els mils de boletes negres delatores. Ara està enfilat en un penjat a solana, contra un graver, brostejant matolls. El pastor, deixant anar de tant en tant un xiulet més per inèrcia que per necessitat tècnica, roman, re-penjat al bastó de freixe, amb el pot de desinfectant penjat al braç. És la farmaciola necessària per si de cas una ovella cabrida.

Els pastors propietaris de ramats solen ésser de muntanya, i així són generalment coneguts per muntanyencs o muntanyesos. També pasturen el ramat, tot i ésser-ne propietaris: però llur activitat més directa és anar a les fires o parlar amb els carnisers. Els seus empleats ja no són ni catalans: avui dia l'ofici de pastor ha perdut punts, és una de les feines més esclaves que es poden donar, com totes les que depenen del bestiar: cal sortir tot el dia, festes i tot, a portar el

ramat pels rostos, i esperar pacientment que pasturi, rumii i digerei-xi. Molt sovint el xival torna a casa amb un mamelló penjant del braç perquè una senyora ovella ha sentit que li arribava la seva hora i s'ha ajagut a parir. Els camps de rostoll, els d'argelaga, tant se val que hi hagi punxes: la maternitat no té espera i el cicle de la naturalesa continua, implacable, creant i destruint matèria.

El terra del camí, un cop abandonat el rastre del bestiar, l'olor del qual encara m'acompanyarà bon tros, esdevé humit en aquesta baga. I damunt el color vermellós fosc, i solcant les roderes dels remolcs, hom veu el traç lluent i prim, indecís, del pas del cargol. Aquesta hora seria bona per a endinsar-me pels fonollars i les herbes dels marges i de les sèquies a la recerca de cargols bovers, que tenen a vegades una grandària descomunal. Els cargols constitueixen una menja molt afavorida per aquesta gent. Podríem dir, però, que els cargols són una menja universal; només cal veure els preus a què els cotitzen als restaurants de luxe. Fa uns quants anys em vaig fer un panxó de riure en llegir que, en una carretera francesa, un camió carregat d'*escargots* havia bolcat. Bé, hi hagué un escampall de gasteròpodes indescriptible. Calculo que un camió ben ple de cargols en deu portar uns quants centenars de milers. Com que aquella carretera era concorreguda, la policia i els *motards* van haver de desviar una mica el trànsit perquè els automòbils clavaven unes relliscades monumentals. Sí, el cargol és deliciosament llefiscós. De la carn de cargol, aquí en diuen «el peix». No és ara el moment de collir-ne, perquè sospito que un dia d'aquests seré convidat a una cargolada monstre que preparen al meu carrer. Per tant, no cal que n'aplegui, que per aquest cop vaig servit.

M'acosto a la carretera. Sento els camions matiners que van a les Borges o a Tarragona. En aquesta hora el soroll del motor és molest, és una hora més aviat apta per al bucolisme dels brogits suavíssims del camp, del nostre camp: el doll d'un braçal, la fressa de les fulles dels arbres de riera, l'espetec de les tiges d'herba en acumular calor del sol. Desenganyem-nos: cal confessar que la mecanització

ha introduït el motor fins als racons més amagats dels conreus, de forma que avui ja cal comptar amb les pistonades com a soroll propi i representatiu del camp. Qui un motocultor, qui un tractor, qui una fumigadora, tothom té una màquina o altra. Les bèsties de càrrega i de tir han anat desapareixent. Així, doncs, consolem-nos, oh, Virgili amic! Si ara haguessis de compondre els teus hexàmetres, faries constar, com un dels signes de laboriositat camperola, els tractors empolegats i empolegaires, fangosos i enfangadors, amb l'espetec bla dels seus motors de combustió, el bram de les accelerades i el panteix de llur punt mort, estovat i remorejador.

Travesso la carretera. Aquestes carreteres, les he vistes i les he patides en temps molt més pintorescos i dramàticament incòmodes: plenes de sots, terroses, desfigurades, amb els cards envaint la calçada. Un estiu, el mes d'agost, vaig trobar-hi un pobre súbdit de Sa Majestat Britànica, empantanegat amb el seu cotxe, en una zona que per raó d'ésser molt enfonsada era un gual quan plovia i un porgador en temps sec. A cada sot hi hauria cabut una garrafa de quatre litres. L'anglès consultava un mapa, astorat que aquella carretera, que hi figurava en color verd i com de segona, estigués en aquell estat. Vaig consolar-lo com vaig poder, animant-lo a prosseguir, que ja mancava poc per a la general. L'home es devia estranyar de veure'm poc o molt espellifat i xapurrajant anglès, però no feu esment explícit de la seva sorpresa: els anglesos tenen per norma fer veure que no se sorprenen de res. O potser em va prendre per espia de Sa Graciosa Majestat. Tot podria ésser. Ha estat una de les escassíssimes vegades que m'ha llegut de parlar anglès en aquests plans de la terra ferma, mancats d'atractius turístics —diuen— i que són considerats només lloc de pas.

Ja soc a l'altra banda de la carretera. Ja veig el tros, amb el seu gran cirerer, abusià en la seva exuberància, la cabana i el picó de pedra viva on, des de fa dues generacions, fem la mescla del sulfat de coure, que els tractats agrícoles anomenen *caldo bordelés*. Quin nom més eufònic!

Aquesta edició de *Proses de Ponent*,
de Josep Vallverdú s'ha acabat d'imprimir
a Sant Andreu de la Barca el 17 de març de 2023.